

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
головний науковий співробітник Львівської лабораторії
прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту
державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України
(м. Львів, Україна)
ORCID ID 0000-0003-4144-5439
serg_rabin@yahoo.com

УДК 341.231.14

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА МІЖНАРОДНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОПУСТИМИХ ОБМЕЖЕНЬ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ

АНОТАЦІЯ. Філософські, теоретико-правові й галузеві юридичні аспекти проблеми меж та обмежень прав людини неодноразово ставали предметом розгляду як в українському, так і в зарубіжному правознавстві. В окремих випадках такі розвідки безпосередньо стосувалися питань закріплення засад обмежень прав людини у Загальній декларації прав людини (Декларація) – документі, положення якого віддавна стали нормами міжнародного звичаєвого права та його загальноновизнаними принципами. Хоча у цьому акті засади й практичні правові принципи обмеження прав людини одержали лише найзагальніші обриси, недооцінювати доктринальної та прикладної ролі Декларації в питанні визначення загальних засад правомірності обмеження прав людини не можна. Саме необхідність уточнення цієї ролі зумовлює актуальність дослідження юридико-прикладних аспектів обмеження прав людини в Декларації. Розгляд інституту правомірного обмеження прав людини як елемента композиційної структури цього міжнародного документа дає змогу переосмислити ті філософські засади зазначеного інституту, які зазвичай залишаються поза увагою галузевих юридичних досліджень.

Метою статті є виявлення соціально-естетичних засад інституту правомірних обмежень прав людини та уточнення юридико-технічних особливостей закріплення загальних умов їх правомірності в Декларації.

Використане у статті поєднання діалектичного, структуралістського й герменевтичного методологічних підходів до дослідження Декларації дало змогу виявити у документі соціально-естетичні складові інституту обмежень прав людини. Естетична логіка побудови положень Декларації про обмеження прав людини слугує тим контекстом, у який має бути вміщена кожна ситуація балансування конкретних інтересів індивіда з інтересами підтримання суспільного й міжнародного порядку. Йдеться про порядок, в якому індивідуальні інтереси можуть бути забезпечені вже як типові та з урахуванням значущості інших соціальних інтересів.

Обґрунтовується висновок про те, що до ідейних витоків інституту обмежень прав людини в Декларації належать ідеї персоналізму як різновиду комунітаристської соціальної філософії. Персоналістично трактованому ідеалу соціальної

© Сергій Рабінович, 2018

гармонії відповідає принцип рівноваги цінності вільного розвитку особистості зі збереженням і відтворенням цілісності тієї спільноти, яка є необхідною умовою забезпечення такого розвитку, а також взаємопов'язаності прав людини та її соціальних обов'язків. Спосіб експлікації правообмежувальних приписів розглядуваного документа є складовою загальної композиційної гармонії в її побудові, яка корелює з персоналістичними засадами соціальної гармонії, вираженням якої ці приписи слугують, а соціальний ідеал конструйованого в Декларації нового світу виражається в гармонії правовій.

Ключові слова: обмеження прав людини; естетика права; соціальний порядок; балансування цінностей; соціальна гармонія; персоналізм.

У сучасних плюральних суспільствах юридичне балансування різновекторних соціальних інтересів здійснюється шляхом обмеження прав окремих категорій осіб¹. Цим може бути пояснена та обставина, що новітня історія людства постає історією боротьби саме за межі прав людини². Отож, мабуть, не дивно, що на практиці значно рідше трапляється заперечення ідеї прав людини, аніж спори стосовно визначення меж цих прав. В умовах мультикультурності дискусії ж щодо ціннісної ієрархії інтересів індивідів та спільнот із часом не тільки не припиняються, а й, навпаки, загострюються³. Адже змістова визначеність будь-якого явища виявляється на його межах – цей постулат діалектики стосується, зокрема, й прав людини.

Радше за все, це є чи не найбільш вагомою причиною, з огляду на яку розробники Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)⁴ – документа, положення якого в міжнародно-правовій та національній конституційній практиці набули статусу норм міжнародного звичаєвого права та його загальновизнаних принципів, не могли оминати питання про межі та обмеження прав людини. Відтак, як слушно зазначають сучасні дослідники, 'значення Декларації полягає не тільки в тому, що вона

¹ П Лерхе, 'Пределы основных прав' в Б Топорнин (ред), *Государственное право Германии*, т 2 (Изд-во ИГиП РАН, 1994) 234-40; А Малиновский, 'Пределы субъективных прав' (2005) 11 Журнал российского права 95-6.

² П Рабінович, 'Межі прав людини (деякі питання загальної теорії)' (1997) 3-4 Український часопис прав людини 14.

³ Див., наприклад: Д Вовк та О Уварова (упоряд), *Свобода релігії і свобода слова після Charlie Hebdo: збірник есе до круглого столу Харківського юридичного товариства* (2015) 100; M Schmidt, 'Limits to the restrictions to freedom of expression. Criteria and Application' <http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/A-HRC-10-31-Add3.pdf> accessed 28 September 2018; P Gerber and J Gory, 'The UN human rights committee and LGBT rights: What is it doing? What could it be doing?' <https://www.researchgate.net/publication/275149501_The_UN_human_rights_committee_and_LGBT_rights_What_is_it_doing_What_could_it_be_doing> accessed 28 September 2018; A Mawhinney, 'Claims of Religious Morality: The Limits of Religious Freedom in International Human Rights Law' [2016] 10(2) *The Law & Ethics of Human Rights* 341-65; D Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a "proceduralized" review' <http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2018/06/03_End-Life_SARTORI_FIN.pdf> accessed 28 September 2018.

⁴ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.09.2018).

закріплює перелік загальноновизнаних прав і свобод людини, а й стандарти їхніх обмежень⁵.

У першому всесвітньому акті з прав людини, який явила собою Декларація, теоретичні засади й практичні правові принципи їх обмеження одержали лише найзагальніші й первинні обриси. Однак недооцінювати доктринальної та прикладної ролі Декларації в питанні визначення загальних засад правомірного обмеження прав людини не можна. Саме необхідність уточнення цієї ролі зумовлює актуальність дослідження юридико-прикладних аспектів обмеження прав людини в Декларації як у зв'язку з відображеними в ній соціально-філософськими засадами, так і у контексті подальшого розвитку інституту правомірного обмеження прав людини в універсальних міжнародних договорах, національних конституціях та практиці їх застосування.

Філософські, теоретико-правові й галузеві юридичні аспекти проблеми меж та обмежень прав людини неодноразово ставали предметом розгляду як в українському, так і в зарубіжному правознавстві (П. Рабінович⁶, М. Козюбра⁷, І. Філіппова⁸, О. Троїцька⁹, К. Гревцова¹⁰, А. Стрекалов¹¹, Т. Мілушева¹² та ін.¹³). В окремих випадках такі розвідки безпосередньо стосувалися питань закріплення засад обмежень прав людини у Декларації¹⁴ або ж торкалися їх принагідно¹⁵. Нині Декларація належить до тих політико-правових документів, дослідження яких із тих чи інших суто галузевих юридичних позицій (історія та теорія міжнародного права чи національного конституційного законодавства) або ж із перспективи догматичної загальної теорії права вже значною мірою вичерпало свій евристичний потенціал. Сказане стосується, вочевидь, як

⁵ А Подмарев, 'Общие условия ограничения прав и свобод человека, закрепленные Всеобщей декларацией прав человека 1948 года' [2009] 2(7) Правовая культура 97.

⁶ П Рабінович та І Панкевич, 'Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти)' (2001) 3 Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина 107.

⁷ М Козюбра, 'Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правові аспекти)' [1995] 1(2) Українське право 4-13.

⁸ І Філіппова, 'Концепции ограничения государственной власти: теоретико-правовое исследование' (дис канд юрид наук, 2006) 211.

⁹ А Троїцька, 'Конституционно-правовые пределы и ограничения свободы личности и публичной власти' (дис канд юрид наук, 2008) 228.

¹⁰ Е Гревцова, 'Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве' (дис канд юрид наук, 2009) 172.

¹¹ А Стрекалов, 'Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України' (автореф дис канд юрид наук, 2010) 21.

¹² Т Мілушева, *Пределы деятельности государственной власти в России: вопросы теории и практики* (Саратовская государственная академия права 2011) 298.

¹³ Л Морозова, 'Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву (матер. "круглого стола")': Обзор' (1998) 10 Государство и право 45-62.

¹⁴ Подмарев (н 5) 97.

¹⁵ M Glendon, 'Knowing the Universal Declaration of Human Rights' [1998] 73(5) Notre Dame L. Rev. 1153-90; J Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent* (University of Pennsylvania Press 1999) 378; F Klug, 'The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on' (2009) Spring Public law. L. 205-17.

Декларації загалом, так і окремих її концептуальних елементів, зокрема правообмежувальних засад.

Віддаючи належне згаданим науковим працям і вагомості дослідницького внеску їхніх авторів, вважаємо за можливе зауважити брак детальної уваги до окремих структурних і змістових особливостей відображення у Декларації концепції обмежень прав людини. Існуючі результати розвідок загальних умов обмеження прав і свобод людини за Декларацією також, як видається, не усувають можливості розгляду означеного питання з опертям на синтез філософських, загальнонаукових і галузевих методів. З огляду на це може становити певний інтерес спроба аналізу місця засад допустимих обмежень прав людини у тексті Декларації не тільки з погляду окремих правових дисциплін, а й із такого погляду, який дав би змогу, звернувшись до ідейних витоків цього унікального міжнародного документа, подолати обмеженість нормативно-юридичного дослідження й виявити у способі представлення в Декларації інституту обмеження прав людини естетичні складові¹⁶. При цьому останні можуть виявитись пов'язаними вже із певною соціальною естетикою, що, зі свого боку, може запропонувати оновлене бачення Декларації з перспективи ідеї єдності істини, блага і краси¹⁷.

Метою дослідження є виявлення соціально-естетичних засад інституту правомірних обмежень прав людини та уточнення юридико-технічних особливостей закріплення загальних умов їх правомірності в Декларації. Завданням, яке має бути принагідно розв'язане, є уточнення структури засад вказаного інституту в Декларації з урахуванням його подальшого розвитку в інших складових Міжнародного білля прав людини.

Соціально-філософські засади обмеження прав людини в Декларації

Окрім безумовно найважливіших політичного й правового аспектів Декларації, її прикметною особливістю є також вимір естетичний, який стосується зовнішньої форми вираження політико-правових смислів, композиції документа та зв'язків між його окремими елементами. Відповідно до задуму розробників Декларації її статті було організовано не за "горизонтальним" принципом, якому відповідало б просте лінійне нанизання рівнозначних приписів або ж викладу положень, значущість яких зменшувалася б із мірою їх віддалення від початку документа, але, натомість, за просторовим принципом організації руху читача її текстом "знизу догори".

¹⁶ Є Бурлай, 'Право в естетичному вимірі (до постановки питання)' (2004) II Проблеми філософії права 204-14.

¹⁷ Аристотель, 'Евдемова етика' в Гусейнов А и Иррлитц Г, *Краткая история этики* (Мысль 1987) 509-27.

Це уможлиблюється завдяки тому, що структура Декларації уподібнюється побудові античного портика. У цьому “портику” преамбула слугує основою (сходами); статті, присвячені окремим правам людини, виконують роль колон; значення ж трьох завершальних статей полягає у тому, що вони увінчують собою всю її будову: Р. Кассен – знаний французький правник та один із авторів тексту офіційного проекту цього документа – розглядав приписи статей 28 і 29 як “фронтон” усього “портика” Декларації. З такої перспективи смисл і призначення правообмежувальних приписів Декларації розкриваються в особливий спосіб: розміщення цих статей наприкінці тексту зумовлене не їх малозначністю, а загальною логікою “вертикальної” архітектоники Декларації, організацією розгортання смислів від преамбули і до завершення документа, яке постає радше його вершиною, аніж кінцем. Зауважимо, що, на противагу такому підходу, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (далі – МПГПП)¹⁸ загальні правообмежувальні застереження винесені в розділ II (статті 4 і 5), а застереження щодо тлумачення документа подано в розділі V. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП)¹⁹ такі застереження також уміщено на початку документа, у ч. II ст. 4, а правотлумачні застереження подано в ч. IV. У підготовленому Секретаріатом Організації Об’єднаних Націй (далі – ООН) проекті плану Міжнародного білля прав людини від 9 червня 1947 р. принципи, які стосувалися обов’язків перед суспільством (“*Duties towards Society*”) та обмеження прав (“*Limitation of Rights*”) пропонувалося дати у попередніх статтях (“*Preliminary articles*”) 1 і 2²⁰.

Подібно до положень преамбули і перших двох статей Декларації, три її завершальні статті мають універсальний характер, стосуючись не окремих видів прав людини, а загальних умов їх здійснення і принципів тлумачення документа.

Стаття 28 Декларації проголошує право кожного на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в ній, можуть бути повністю здійснені. Реальність названих у ній прав людини потребує існування зовнішніх умов та дієвих інституційних механізмів, створених як на рівні окремого суспільства й національної держави, так і на міжнародному рівні. З одного боку, сукупність таких умов, включено із зазначеними механізмами, утворює той порядок, за наявності

¹⁸ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 28.09.2018).

¹⁹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 28.09.2018).

²⁰ Plan of the Draft Outline of an International Bill of Rights: Prepared by the Secretariat: 09.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.2) Commission of human rights. Drafting Comitee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.2> accessed 28 September 2018.

якого тільки і можуть бути повністю здійснені права і свободи, викладені у Декларації – порядок, про який у преамбулі йдеться як про ‘світ, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди’²¹. З другого боку, відсутність цих умов унеможлиблює реалізацію прав і свобод людини та їх ефективність, про яку йдеться у преамбулі. Внаслідок цього відповідний соціальний і міжнародний порядок (англ. *social and international order*) стає предметом постійної необхідності, предметом базових потреб людини. З урахуванням вступного положення Декларації про необхідність охорони прав людини силою закону є підстави стверджувати, що йдеться про порядок не тільки загальносоціальний, а й про юридичний, відображуваний сьогодні такими вкрай широкими поняттями, як правова держава або ж верховенство права. Таким чином, виникає проголошене у ст. 28 *sui generis* суб’єктивне “мета-право” прав людини: її право на такий соціальний і міжнародний порядок, у якому можуть бути повністю здійснені викладені в Декларації права і свободи. Інакше кажучи, може йтися вже про своєрідне “право людини на верховенство права”, в якому останнє постає вже правовим благом, так би мовити, макрорівня.

Передумови для такого порядку, власне, й окреслюються в наступній, ст. 29 Декларації. Очевидно, що такі передумови можуть бути створені лише в тих спільнотах, які забезпечуватимуть зазначений вище порядок. Формування людиноцентричного порядку (як, зрештою, будь-якого порядку взагалі) переносить центр ваги на соціальні передумови забезпечення кожному члену спільноти можливостей вільного і повного розвитку.

Три приписи ст. 29 містять, відповідно:

1. Вихідний принцип існування обов’язків людини щодо спільноти (англ. *duties to the community*, фр. *devoirs envers la communauté*). Онтологічним витоком цих обов’язків як соціально повинного слугує спільнотна, комунітарна зумовленість розвитку людської особовості (англ. *personality*, фр. *personnalité*), саме соціальне спів-буття людей. “Кредитором” щодо людини як носія обов’язків виступає та спільнота, учасником якої є людина. Таким чином, у Декларації проглядаються засади соціального персоналізму (не можна виключати, що відповідні приписи зазнали впливу ідей католицького філософа права Ж. Марітена – автора праці “Права людини і природне право”²², який, як відомо, був одним із найбільш активних членів комісії ЮНЕСКО з підготовки проекту Декла-

²¹ Загальна декларація прав людини (н 4).

²² J Maritain, *Les droits de l’Homme et la Loi Naturelle* (Editions de la Maison Française, Inc. 1942) 143; J Maritain, *Rights of man and natural law* (transl by D C Anson, Scribner 1943) 119.

рації²³ (див. також²⁴). Християнсько-ліберальна програма Ж. Марітена остаточно сформувалася вже в 30-ті роки минулого століття. Персоналістична концепція мислителя, розвинута у його праці “Інтегральний гуманізм” і більш пізніх працях, протиставлялася бездуховності Заходу й комуністичному тоталітаризму як двом іпостасям кризи гуманістичної культури. Запропонований Ж. Марітеном соціальний ідеал передбачав корпоративне співробітництво людей, належних до різних суспільних прошарків (підприємців, робітників та інтелігенції) у плюралістичному суспільстві, здійснюване задля цінностей “спільного блага” й кінцевої теїстичної орієнтації²⁵.

Остаточний варіант тексту Декларації, вироблений у результаті гострих дискусій і компромісів та розрахований на підписання представниками різних держав, зі зрозумілих причин уже не міг містити слідів будь-якої конфесійної заангажованості. Утім, в офіційному тексті не можна не побачити певний відбиток загальних засад персоналістичної соціальної філософії, наведених, щоправда, поза зв'язком із надприродним джерелом і без телеологічної складової. Йдеться, по-перше, про зазначене в преамбулі фундаментальне значення людської гідності, властивої всім членам людської сім'ї, а по-друге, про розглядувані положення ст. 29.

Текст останньої породжує питання про те, чи будь-яка спільнота має право вимагати від свого члена виконання означених обов'язків. Залежно від обраного інтерпретаційного підходу відповідь на це запитання може бути індивідуалістичною або ж комунітарною. Так, М. Глендон, надаючи, як видається, обмежувальне тлумачення ст. 29, вказує, що згідно з цією статтею обов'язки людини виникають лише щодо такої спільноти, в якій забезпечується вільний і повний розвиток її особовості²⁶. Гадаємо, однак, що таке розуміння на практиці навряд чи може бути підставою для увільнення людини від виконання її соціальних обов'язків до з'ясування питання про ступінь персоніцентричності спільноти, до якої вона належить. Брак означеної якості може впливати на зміст і обсяг таких обов'язків, однак навряд чи спроможний морально й юридично виправдати цілковите звільнення від них.

2. *Загальні умови допустимості обмежень при здійсненні прав людини, або ж критерії правомірності подібних обмежень.* Такі умови можуть бути названі ліберальними принципами “обмеження обмежень прав лю-

²³ Glendon (n 14) 1155-6.

²⁴ Б Губман, ‘Жак Маритен’, в Руткевич А и Вдовина И (ред), *Философы двадцатого века*. Кн. первая (Искусство XXI век 2004) <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344519/RAN._Filosofy_XX-go_veka.pdf> дата обращения 28 Сентабрь 2018.

²⁵ Там само.

²⁶ Glendon (n 14) 1169.

дини”. Суттєво, що при цьому необхідність встановлення певних обмежень (“*limitations*”) як така жодним чином не ставиться під сумнів, на що, як видається, вказує саме словосполучення “*shall be subject to*” (“підлягає”), вжите стосовно “кожного” як суб’єкта прав.

3. *Застереження щодо необхідності здійснення прав людини виключно згідно з цілями і принципами ООН.* Його можна розглядати як своєрідний прояв міжнародно-правового комунітаризму і – поряд зі ст. 28 Декларації – як революційне для міжнародного права визнання існування правового зв’язку між окремою людиною та всесвітньою міжнародною спільнотою. У проектах плану Міжнародного білля прав людини від 4 червня 1947 р. та від 10 червня 1947 р., підготовлених Відділом з прав людини Секретаріату ООН, а також у проекті від 12 червня 1947 р., підготовленому Секретаріатом, базовий принцип, згідно з якими людина має не тільки права, а й обов’язки щодо суспільства, членом якого вона є (“*man does not have rights only; he owes duties to the society of which he forms part*”), а також прикметну космополітичну засаду, згідно з якою людина є громадянином як її держави, так і світу (“*man is a citizen both of his State and of the world*”) було вміщено у тексті преамбули²⁷.

Таким чином, у Декларації: а) встановлено умови правомірності обмежень прав і свобод людини на національному рівні і водночас б) вміщено міжнародне обмеження прав людини. Відтак закладено загальну методологічну основу для віднаходження балансу між потребою вільного індивідуального розвитку й суспільними потребами. Цей баланс забезпечується, з одного боку, вимогою відповідності національних правообмежувальних засобів припису ч. 2 ст. 29 Декларації, а з другого – заборонаю порушення універсальних міжнародно-правових засад (англ. *purposes and principles of the United Nations*; фр. *aux buts et aux principes des Nations Unies*) у поведінці індивідів.

Противагу застереженню ч. 3 ст. 29 становлять приписи ст. 30 Декларації, які забороняють її тлумачення у спосіб, спрямований на знищення (*destruction, la destruction*) викладених у ній прав і свобод.

Таким чином, послідовність викладу і смислове розгортання завершальних “акордів” Декларації втілює взаємозв’язок прав та обов’язків в їхньому індивідуальному й колективному, особовому та інституційно-

27 Draft Outline of International Bill of Rights: Prepared by the Division of Human Rights: 04.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3> accessed 28 September 2018; International Bill of Rights Documented Outline: Texts. Prepared by the Division of Human Rights: 10.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.3> accessed 28 September 2018; International Bill of Rights: 12.06.1947 (E/CN.4/AC.1/11) Commission of human rights. Drafting Committee. Economic and Social Council. United Nations <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/270593/E_CN.4_AC.1_11-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y> accessed 28 September 2018.

му вимірах. Це зумовлює діалектичний ритм викладу завершальних приписів Декларації: проголошення мета-права людини (ст. 28) – визнання обов'язків людини (ч. 1 ст. 29) – правоохоронні засади обмежень прав людини (ч. 2 ст. 29) – обов'язок належного здійснення прав людини (ч. 3 ст. 29) – правозабезпечувальний спосіб тлумачення Декларації (ст. 30)²⁸. Логіка побудови композиційного завершення Декларації, яке окреслює контури нового світу, виразно засвідчує її загальну смислову спрямованість й слугує контекстом, у який має бути вміщена кожна ситуація балансування конкретних інтересів індивіда, з одного боку, з інтересами підтримання суспільного й міжнародного порядку, з другого – порядку, за якого індивідуальні інтереси можуть бути забезпечені вже як типові та з урахуванням значущості інших соціальних інтересів. Як видається, ця діалектика індивідуальних прав і соціальних обов'язків втілює притаманну античній естетиці ідею гармонії. Тут ідеться вже про гармонію соціальну, якій у сфері права відповідає принцип рівноваги цінностей розвитку особистості й публічних цінностей, спільного блага²⁹. Відтак ціннісний аспект Декларації дає змогу поєднати зовнішній, формально-естетичний вимір документа із його внутрішньо-змістовим, соціально-етичним виміром.

Загальні засади правомірного обмеження прав людини в Декларації

У частині 2 ст. 29 вміщено загальні принципи інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві набудуть значення універсальних. Такими принципами є:

- 1) виключність умов встановлення обмежень (спеціально-дозвільний принцип), звідки випливає заборона їх поширювального тлумачення;
- 2) формальна визначеність обмеження, вимога встановлення обмежень “законом” (англ. *determined by law*, фр. *établies par la loi*);
- 3) вичерпність переліку правомірних цілей встановлення обмежень і правомірність тільки таких цілей встановлення обмежень, як-от забезпечення: а) належного визнання і поваги прав і свобод інших; б) справедливих вимог моралі; в) громадського порядку; г) загального добробуту в демократичному суспільстві.

Отже, згідно з Декларацією суспільними інтересами, які можуть виправдовувати обмеження прав і свобод людини, є: а) права і свободи інших людей; б) справедливі вимоги моралі; в) громадський порядок; г) загальний добробут (англ. *general welfare*, фр. *bien-être general*) у демо-

²⁸ Загальна декларація з прав людини (н 4).

²⁹ С Рабінович, ‘Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму)’ (2004) 7 Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України 158-64.

кратичному суспільстві. Умовно можна вести мову про приватні (“права і свободи інших людей”) і публічні (“вимоги моралі”, “громадський порядок” і “загальний добробут”) обмеження прав людини. При цьому правомірність публічних обмежень зумовлюється їх характеристиками як справедливих (щодо вимог моралі) та демократичних (щодо застереження про загальний добробут (англ. *public order*, фр. *l'ordre public*)). З урахуванням приписів ст. 21 Декларації є підстави припускати, що вимога демократизму суспільства може братися до уваги також і при оцінці правомірності вимог суспільної моралі та громадського порядку. Вказані смислообмежувальні ознаки додатково підтверджують пріоритет заявлених у Декларації ліберальних цінностей і прагнення її авторів до максимально можливого забезпечення індивідуальної свободи особи.

Порівняння переліків суспільних інтересів, які становлять легітимну юридичну підставу (мету) обмеження, наведених, з одного боку, у ст. 29 Декларації, та, з другого – в міжнародних договорах, які разом із Декларацією склали Міжнародний білль прав людини, виявляє деякі відмінності між ними. Такі відмінності полягають, по-перше, у юридико-технічному розведенні загальних правообмежувальних засад і застережень щодо окремих прав і свобод; по-друге, у визначенні дещо відмінних легітимних цілей обмежень для окремих прав і свобод, по-третє, у визначенні таких цілей шляхом конкретизації у міжнародних договорах публічних інтересів, які охоплюються поняттям загального добробуту (англ. *general welfare*, фр. *bien-être general*) у демократичному суспільстві.

Окрім цього, прикметною особливістю МПЕСКП стало закріплення у його ст. 4 застереження, загалом аналогічного ч. 2 ст. 29 Декларації:

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, дана держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві³⁰.

При цьому відмінність між загальними формулами правообмежень кожного з цих документів полягає, з одного боку, у відсутності згадки в МПЕСКП про інші легітимні інтереси, окрім загального добробуту в демократичному суспільстві, а з другого – у додатковому встановленні такої умови, як сумісність із природою обмежуваних прав (англ. *only in so far as this may be compatible with the nature of these rights*; фр. *dans la seule mesure compatible avec la nature de ces droits*). На нашу думку, такий під-

³⁰ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (н 19).

хід є цілком виправданим, оскільки поняття загального добробуту може розглядатись як таке, що охоплює легітимні цілі обмежень, згадані у ч. 2 ст. 29 Декларації, і відсутні у ст. 4 МПЕСКП.

Декларація прямо не виокремлює критерій суспільної необхідності (пропорційності) обмеження прав і свобод як самостійної умови його правомірності та засади, покликаної забезпечувати гармонію правообмежувальних засобів із легітимними цілями обмежень.

Формула ч. 2 ст. 22 (англ. *solely for the purpose of securing due recognition and respect for...*) не розрізняє критерії легітимності мети обмеження та суспільної необхідності обмеження, тобто його домірності. Відтак, на відміну від більш пізніх документів і міжнародних договорів у сфері прав і свобод людини, за текстом ч. 2 ст. 22 Декларації необхідність обмеження у демократичному суспільстві виступає елементом допустимої мети обмеження, а не самостійним критерієм оцінювання його правомірності. Цей критерій лише неявно використовується у преамбулі Декларації для зазначення суспільно-політичних причин прийняття документа та експліцитно – в її “соціальних” статтях 22, 23 і 25 як вказівка на характер і обсяг заходів, що мають бути здійснені державою у сферах соціального забезпечення та праці і забезпечення достатнього життєвого рівня. Натомість уже в МПГПП як практичному міжнародно-правовому інструменті це важливе розрізнення проведене цілком чітко і недвозначно щодо прав, зафіксованих у статтях 12, 14, 18, 19, 21, 22: у загальній формулі *in conformity with the law and which are necessary in a democratic society* (фр. *conformément à la loi (prévues par la loi) et qui sont nécessaires dans une société démocratique*) або ж у дещо відмінних англійських і французьких формулюваннях, таких як “*are necessary to...*”, “*are necessary for...*”, “*strictly necessary*”; “*nécessaires pour...*”. Критерій суспільної необхідності обмеження імпліцитно використано також в інших нормах МПГПП: для визначення критеріїв правомірності обмежень за умов надзвичайного стану (ч. 1 ст. 4) та стосовно низки інших прав людини. В МПЕСКП критерій необхідності обмеження в демократичному суспільстві прямо виокремлено у ст. 8 у зв’язку із правом на об’єднання у професійні спілки. Зазначимо також, що у Сіракузьких принципах обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про цивільні та політичні права³¹ критерій необхідності обмеження роз’яснюється окремо від цільових (п. 6) критеріїв його правомірності (п. 10 розділу I. А).

Висновки. На підставі викладеного можна зробити припущення, що до ідейних витоків інституту обмежень прав людини в Декларації на-

³¹ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights: Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984) <<https://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/SiracusaPrinciples.pdf>> accessed 28 September 2018.

лежать ідеї персоналізму як різновиду комунітаристської соціальної філософії. Персоналістично трактованому ідеалу соціальної гармонії відповідає принцип рівноваги цінності вільного розвитку особистості зі збереженням і відтворенням цілісності тієї спільноти, яка є необхідною умовою забезпечення такого розвитку, а також взаємопов'язаності прав людини та її соціальних обов'язків.

Структурний аналіз особливостей вираження принципів допустимих правообмежень у Декларації засвідчує, що зміст засад інституту обмеження прав людини у цьому документі і форма їх викладу мають естетичний вимір. Спосіб експлікації правообмежувальних приписів Декларації є складовою загальної композиційної гармонії в побудові цього документа. Водночас така побудова корелює з персоналістичними засадами соціальної гармонії, вираженням якої згадані приписи слугують, а соціальний ідеал конструйованого в Декларації нового світу виражається в гармонії правовій.

Визначеними у Декларації принципами інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві набули значення універсальних, є виключність, формальна визначеність та закритий перелік цілей встановлення обмежень. До елементів, не згаданих у ній і виокремлених в інших складових Міжнародного білля прав людини, належить суспільна необхідність обмеження як самостійна умова його правомірності та засада, покликана забезпечувати гармонію засобів обмежень із їх легітимними цілями.

Наведені положення, як видається, можуть становити певну теоретичну цінність для дослідників проблем філософії права й загальної теорії права в аспекті уточнення ролі Декларації як першого документа всесвітнього значення, в якому було визначено загальні умови правомірності обмежень прав і свобод людини, а також у розрізі визначення напрямку подальшого вивчення впливу філософії персоналізму на правові ідеї, вираженням яких стала Декларація. Певна практична цінність цих положень може вбачатися у можливості використання для юридичної аргументації належного балансу приватних і публічних інтересів у судових рішеннях у справах, які стосуються прав людини та її основоположних свобод.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Draft Outline of International Bill of Rights: Prepared by the Division of Human Rights: 04.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3> accessed 28 September 2018 (in English).

2. International Bill of Rights Documented Outline: Texts. Prepared by the Division of Human Rights: 10.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.3> accessed 28 September 2018 (in English).
3. International Bill of Rights: 12.06.1947 (E/CN.4/AC.1/11) Commission of human rights. Drafting Committee. Economic and Social Council. United Nations <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/270593/E_CN.4_AC.1_11-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y> accessed 28 September 2018 (in English).
4. Plan of the Draft Outline of an International Bill of Rights: Prepared by the Secretariat: 09.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.2) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.2> accessed 28 September 2018 (in English).
5. Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights: Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984) <<https://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/SiracusaPrinciples.pdf>> accessed 28 September 2018 (in English).
6. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights] vid 16 grudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).
7. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 grudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).
8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 grudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

9. Morsink J, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent* (University of Pennsylvania Press 1999) 378 (in English).
10. Milusheva T, *Predely dejatel'nosti gosudarstvennoj vlasti v Rossii: voprosy teorii i praktiki [Limits for the Exercise of State Power in Russia: Issues of Theory and Practice]* (Saratovskaja gosudarstvennaja akademija prava 2011) (in Russian).

Edited and translate books

11. Maritain J, *Les droits de l'Homme et la Loi Naturelle* (Editions de la Maison Française, Inc. 1942) (in French).
12. --, *Rights of man and natural law* (transl by D C Anson, Scribner 1943) 119 (in English).
13. Aristotel, 'Evdemova jetika' ['Eudemus Ethics'] v Gusejnov A i Irrlitc G, *Kratkaja istorija jetiki [A Brief History of Ethics]* (Mysl' 1987) 509-27 (in Russian).
14. Gubman B, 'Zhak Mariten' ['Zhak Mariten'] v Rutkevich A i Vdovina I (red), *Filosofy dvadcatogo veka [XX Century Philosophers]*, Kn. pervaja (Iskusstvo XXI vek 2004) <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344519/RAN._Filosofy_XX-go_veka.pdf> accessed 28 September 2018 (in Russian).
15. Lerhe P, 'Predely osnovnyh prav' ['Limits of Fundamental Rights'] v Topornin B (red), *Gosudarstvennoe pravo Germanii [State Law of Germany]*, t 2 (Izd-vo IGiP RAN 1994) 234-40 (in Russian).

16. Vovk D ta Uvarova O (uporiad), *Svoboda religii i svoboda slova pislia Charlie Hebdo zbirnyk ese do kruhloho stolu Kharkivskoho yurydychnoho tovarystva [Freedom of Religion and Freedom of Speech after Charlie Hebdo: a Collection of Essays to the Round Table of Kharkiv Law Society]* (2015) (in Ukrainian).

Journal articles

17. Mawhinney A, 'Claims of Religious Morality: The Limits of Religious Freedom in International Human Rights Law' [2016] 10(2) *The Law & Ethics of Human Rights* 341-65 (in English).
18. Klug F, 'The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on' (2009) *Spring Public law. L.* 205-17 (in English).
19. Glendon M, 'Knowing the Universal Declaration of Human Rights' [1998] 73(5) *Notre Dame L. Rev.* 1153-90 (in English).
20. Burlai Ye, 'Pravo v estetychnomu vymiri (do postanovky pytannia)' ['Law from the Aesthetic Perspective (On the Issue Statement)'] (2004) *II Problemy filosofii prava* 204-14 (in Ukrainian).
21. Koziubra M, 'Derzhavna vlada: mezhi zdiisnennia ta forma orhanizatsii (polityko-pravovi aspekty)' ['State Power: Limits of Exercise and Form of Organization (Political and Legal Aspects)'] [1995] 1(2) *Ukrainske pravo* 4-13 (in Ukrainian).
22. Malinovskij A, 'Predely sub'ektivnyh prav' ['Limits of Subjective Rights'] (2005) 11 *Zhurnal rossijskogo prava* 95-6 (in Russian).
23. Morozova L, 'Principy, predely, osnovanija ogranichenija prav i svobod cheloveka po rossijskomu zakonodatel'stvu i mezhdunarodnomu pravu (mater. "kruglogo stola"): Obzor' ['Principles, Limits and Grounds for Restriction of Human Rights and Freedoms under the Russian Legislation and International Law (Round Table Materials): Review] (1998) 10 *Gosudarstvo i pravo* 45-62 (in Russian).
24. Podmarev A, 'Obshhie uslovija ogranichenija prav i svobod cheloveka, zakreplennye Vseobshhej deklaraciej prav cheloveka 1948 goda' ['General Terms for Restriction of Human Rights and Freedoms as Set Forth in the Universal Declaration of Human Rights of 1948'] [2009] 2(7) *Pravovaja kul'tura* 97 (in Russian).
25. Rabinovych P ta Pankevych I, 'Zdiisnennia prav liudyny: problemy obmezhuвання (zagalnoteoretychni aspekty)' [Implementation of Human Rights: Issues of Limits (General Theoretical Aspects)'] (2001) 3 *Praci Lvivskoi laboratorii prav liudyny i gromadianyna* 107 (in Ukrainian).
26. Rabinovych P, 'Mezhi prav liudyny (deiaki pytannia zahalnoi teorii)' ['Limits of Human Rights (Some Issues of General Theory)'] (1997) 3-4 *Ukrainskyi chasopys prav liudyny* 14 (in Ukrainian).
27. Rabinovych S, 'Prava liudyny u pryrodno-pravovii dumtsi katolytskoi tserkvy (za materialamy sotsialnoi doktryny katolytysyzmu)' ['Human Rights in the Natural Legal Thought of the Catholic Church (Based on the Social Doctrine Materials of Catholicism)'] (2004) 7 *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnogo instytutu derzhavnogo budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 158-64 (in Ukrainian).

Dissertation

28. Grevcova E, 'Pravomernye ogranichenija prav i svobod cheloveka v mezhdunarodnom prave' ['Lawful Restrictions of Human Rights and Freedoms in International Law'] (dis kand jurid nauk, 2009) (in Russian).
29. Troickaja A, 'Konstitucionno-pravovye predely i ogranichenija svobody lichnosti i publichnoj vlasti' ['Constitutional Legal Limits and Restrictions of Individual Freedom and Public Power'] (dis kand jurid nauk, 2008) (in Russian).

30. Filippova I, 'Konceptii ogranichenija gosudarstvennoj vlasti: teoretiko-pravovoe issledovanie' ['State Power Limitation Concepts: Theoretical Legal Research'] (dis kand jurid nauk, 2006) (in Russian).

Theses

31. Strekalov A, 'Obmezhennia osnovnykh prav ta svobod liudyny i hromadianyna yak instytut konstytutsiinoho prava Ukrainy' ['Restrictions of Fundamental Human and Civil Rights and Freedoms as an Institution of Constitutional Law of Ukraine'] (avtorefdys kand yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).

Websites

32. Sartori D, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a "proceduralized" review' <http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2018/06/03_End-Life_SARTORI_FIN.pdf> accessed 28 September 2018 (in English).
33. Schmidt M, 'Limits to the restrictions to freedom of expression. Criteria and Application' <http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/A-HRC-10-31-Add3.pdf> accessed 28 September 2018 (in English).
34. Gerber P and Gory J, 'The UN human rights committee and LGBT rights: What is it doing? What could it be doing?' <https://www.researchgate.net/publication/275149501_The_UN_human_rights_committee_and_LGBT_rights_What_is_it_doing_What_could_it_be_doing> accessed 28 September 2018 (in English).

Serhii Rabinovych

THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS
AS THE BASIS OF THE INTERNATIONAL CONCEPT
FOR PERMISSIBLE RESTRICTIONS OF FUNDAMENTAL RIGHTS

ABSTRACT. The philosophical, legal theoretical and branch-specific legal aspects pertaining to the issue of human rights limits and restrictions have repeatedly been in the focus of consideration both in Ukrainian and foreign law. In particular cases, such investigations directly touched the issue of entrenchment of the foundations for human rights restriction in the Universal Declaration of Human Rights – the document the provisions of which have long been accepted as the provisions of customary international law and its universally recognized principles. Although this act provides only for the most general framework of the foundations and practical legal principles for human rights restriction, the Declaration's doctrinal and practical role in defining the general principles of lawful restriction of human rights cannot be underestimated. It is the need for clarification of this role that makes relevant the study of juridical and applied aspects of human rights restrictions contained in the Declaration. Consideration of the institution of lawful human rights restriction as an element of the compositional structure of this international document allows to reconsider this institution's philosophical foundations which usually remain disregarded by the branch-specific legal studies.

The purpose of the article is to identify the social and aesthetic foundations of the institution of lawful human rights restriction and to clarify the juridical technicalities

Сергій Рабінович

pertaining to the entrenchment of the general terms of their lawfulness in the Universal Declaration of Human Rights.

Owing to the combination of the dialectical, structuralistic and hermeneutical methodological approaches used to study the Declaration, the author revealed in this document the socio-aesthetic components of the institution of human rights restriction. The aesthetic logic according to which the Declaration's provisions on human rights restriction are constructed serves as the context into which each situation should be placed when it comes to the balancing of an individual's specific interests with the interests of maintaining public and international order. What is meant here is the order in which individual interests may be secured as typical ones and with due regard for the significance of other social interests.

The author comes to a substantiated conclusion that the ideas of personalism as a kind of communitarian social philosophy belong to the ideological origins of the institution of human rights restriction in the Declaration. The ideal of social harmony interpreted in personalistic terms is consistent with the principle of balance of the value of an individual's free development with preservation and reproduction of integrity of the community which is a necessary condition for ensuring such development, and also the interconnectedness of human rights and social responsibilities. The method of explication of the human rights restriction regulations of the document under study is a component of the overall compositional harmony in its structure which correlates with the personalistic foundations of social harmony, these regulations serving as its manifestation, and the social ideal of the new world constructed in the Declaration is manifested in legal harmony.

KEYWORDS: restriction of human rights; aesthetics of law; social order; balancing of values; social harmony; personalism.